FAN VA TA’LIM YANGILIKLARI
ILMIY-METODIK JURNAL
ISSN 3093-8694 ◆ saen.uz
2026-yil
11(1)-son

UDK: 316.6:351.74

Toshpo‘latov Anvar Shokir o‘g‘li,
Qarshi davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

OILAVIY MUNOSABATLARDAGI BAG‘RIKENGLIKNING PROFILAKTIKA INSPEKTORLARI FAOLIYATIGA TA’SIRINING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya. Maqolada oilaviy munosabatlardagi bag‘rikenglikning ichki ishlar organlari profilaktika inspektorlari kasbiy faoliyatiga ta’sirining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari tahlil qilingan. Profilaktika inspektorining faoliyati aholi, ayniqsa, oilalar bilan bevosita muloqotga asoslanganligi sababli, uning shaxsiy oilaviy tajribasi kasbiy muloqot uslubiga, hissiy barqarorligiga va qaror qabul qilish sifatiga ta’sir ko‘rsatishi asoslab berilgan. Muallif tomonidan bag‘rikenglikning shaxsiy-oilaviy, kasbiy-kommunikativ va ijtimoiy-me’yoriy komponentlardan iborat konseptual modeli taklif etilgan hamda oilaviy bag‘rikenglikning kasbiy faoliyatga ta’sir mexanizmlari, jumladan, hissiy o‘tkazuvchanlik, ijtimoiy o‘rganish va kasbiy charchashga qarshi bufer mexanizmi yoritilgan. Shuningdek, profilaktika inspektorlarining psixologik tayyorgarligini takomillashtirishga qaratilgan amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: bag‘rikenglik, oilaviy munosabatlar, profilaktika inspektori, ijtimoiy-psixologik xususiyatlar, kasbiy muloqot, kasbiy charchash, huquqbuzarliklar profilaktikasi.

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ВЛИЯНИЯ ТОЛЕРАНТНОСТИ В СЕМЕЙНЫХ ОТНОШЕНИЯХ НА ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ИНСПЕКТОРОВ ПРОФИЛАКТИКИ

Аннотация. В статье анализируются социально-психологические особенности влияния толерантности в семейных отношениях на профессиональную деятельность инспекторов профилактики органов внутренних дел. Обосновывается, что, поскольку деятельность инспектора основана на непосредственном взаимодействии с населением, прежде всего с семьями, его личный семейный опыт влияет на стиль профессионального общения, эмоциональную устойчивость и качество принимаемых решений. Автором предложена концептуальная модель толерантности, включающая личностно-семейный, профессионально-коммуникативный и социально-нормативный компоненты. Раскрываются механизмы влияния семейной толерантности на профессиональную деятельность, в частности эмоциональная передача, социальное научение и буферный механизм, препятствующий профессиональному выгоранию. В заключение представлены практические рекомендации по совершенствованию психологической подготовки инспекторов профилактики.

Ключевые слова: толерантность, семейные отношения, инспектор профилактики, социально-психологические особенности, профессиональное общение, профессиональное выгорание, профилактика правонарушений.

SOCIO-PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE INFLUENCE OF TOLERANCE IN FAMILY RELATIONS ON THE ACTIVITIES OF PREVENTION INSPECTORS

Abstract. The article analyzes the socio-psychological features of the influence of tolerance in family relations on the professional activities of prevention inspectors of internal affairs bodies. It is substantiated that, since an inspector's work is based on direct interaction with the population, particularly with families, personal family experience affects professional communication styles, emotional stability, and the quality of decision-making. The author proposes a conceptual model of tolerance comprising personal-family, professional-communicative, and socio-normative components. The mechanisms through which family tolerance influences professional activities are examined, including emotional transmission, social learning, and a buffering mechanism against professional burnout. The article concludes with practical recommendations aimed at improving the psychological training of prevention inspectors.

Keywords: tolerance, family relations, prevention inspector, socio-psychological characteristics, professional communication, professional burnout, crime prevention.

KIRISH

Mamlakatimizda huquqbuzarliklar profilaktikasi tizimi so‘nggi yillarda tub islohotlar bosqichiga kirdi. Davlat organlari xalqqa xizmat qilishi kerakligi haqidagi tamoyil [1] huquqni muhofaza qilish tizimining ish uslubini ham qayta ko‘rib chiqishni taqozo etmoqda. Huquqbuzarliklarning oldini olish, ularning sabablari va sodir etilishiga imkon beruvchi shart-sharoitlarni bartaraf etish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylandi. «Huquqbuzarliklar profilaktikasi to‘g‘risida»gi Qonun [2] profilaktika faoliyatining qonuniylik, shaxsning huquq va erkinliklariga rioya etish hamda profilaktika subyektlarining hamkorligi kabi tamoyillarga asoslanishini belgilaydi. Ushbu tizimda ichki ishlar organlarining profilaktika inspektorlari muhim o‘rin egallaydi. Aynan ular mahallada, oilada va aholi bilan bevosita muloqot jarayonida huquqbuzarlik xavfi mavjud bo‘lgan holatlarni birinchilardan bo‘lib aniqlaydilar.

Profilaktika inspektorining kasbiy faoliyati o‘ziga xos ijtimoiy-huquqiy xususiyatga ega. U oilaviy nizolar, xotin-qizlarga nisbatan tazyiq va zo‘ravonlik, voyaga yetmaganlar o‘rtasidagi huquqbuzarliklar, ichkilikbozlik va boshqa salbiy holatlar bilan bog‘liq masalalarni ko‘rib chiqadi hamda himoya orderi kabi huquqiy mexanizmlarni qo‘llaydi [3]. Bunday vaziyatlarda inspektordan nafaqat huquqiy bilim, balki yuqori darajadagi ijtimoiy-psixologik kompetentlik ham talab etiladi. Bular jumlasiga suhbatdoshni tinglay olish, hissiyotlarni boshqarish, nizolashayotgan tomonlarga nisbatan xolislikni saqlash va hurmat bilan munosabatda bo‘lish kabi sifatlar kiradi. Ana shu sifatlar majmuasining markazida bag‘rikenglik tushunchasi turadi.

Bag‘rikenglik muammosi, asosan, millatlararo va dinlararo munosabatlar kontekstida o‘rganilgan [4, 5]. Biroq shaxs bag‘rikengligining dastlabki asoslari oilada shakllanadi. Bola oilada o‘zgacha fikrga, xatoga, nuqsonga va nizoli

vaziyatlarga munosabat bildirish modellarini o‘zlashtiradi [6]. Voyaga yetgan davrda esa oilaviy munosabatlarning sifati kasbiy faoliyatga, ayniqsa, insonlar bilan bevosita ishlashni talab etadigan kasblarda xodimning hissiy holati va xulq-atvoriga sezilarli ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shunga qaramay, oilaviy munosabatlardagi bag‘rikenglik bilan profilaktika inspektorlari faoliyati o‘rtasidagi bog‘liqlik ijtimoiy-psixologik jihatdan yetarlicha o‘rganilmagan. Mazkur ilmiy bo‘shliq tadqiqot mavzusining dolzarbligini belgilaydi.

Tadqiqotning maqsadi oilaviy munosabatlardagi bag‘rikenglikning profilaktika inspektorlari faoliyatiga ta’sirining ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini nazariy jihatdan asoslashdan iborat.

Belgilangan maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: birinchidan, oilaviy bag‘rikenglik tushunchasining mohiyatini ochib berish; ikkinchidan, uning tarkibiy komponentlarini aniqlash; uchinchidan, kasbiy faoliyatga ta’sir mexanizmlarini asoslash; to‘rtinchidan, profilaktika inspektorlarining psixologik tayyorgarligini takomillashtirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqot obyekti — profilaktika inspektorlarining kasbiy faoliyati.

Tadqiqot predmeti — oilaviy munosabatlardagi bag‘rikenglikning profilaktika inspektorlari kasbiy faoliyatiga ta’sir etish xususiyatlari.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi bag‘rikenglik muammosining oila va xizmat faoliyati o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik nuqtayi nazaridan, ko‘p darajali konseptual model asosida talqin etilishida namoyon bo‘ladi.

MAVZU BO‘YICHA ADABIYOTLAR TAHLILI

«Bag‘rikenglik» tushunchasi lotincha *tolerantia* so‘zidan olingan bo‘lib, sabr-toqat, chidam ma’nolarini anglatadi. YUNESKO tomonidan 1995-yilda qabul qilingan Bag‘rikenglik tamoyillari deklaratsiyasida [4] bag‘rikenglik madaniyatlar xilma-xilligini, fikr va ifoda shakllarini hamda insoniy individuallikni hurmat qilish, qabul qilish va to‘g‘ri tushunish sifatida talqin etiladi. A.G. Asmolov va uning hammualliflari [5] ushbu tushunchaning mazmunini oddiy sabr-toqat bilan cheklab qo‘ymaslik, balki uni o‘zgacha fikr va xulq-atvorni qabul qilishga tayyorlik sifatida kengroq talqin etish zarurligini ta’kidlaydilar.

Bizning fikrimizcha, oilaviy bag‘rikenglik deganda oila a’zolari o‘rtasidagi munosabatlarda individual farqlarni, fikrlar xilma-xilligini, xato va nuqsonlarni hurmat bilan qabul qilish hamda nizolarni zo‘ravonliksiz hal etishga tayyorlik tushuniladi.

Oilaning shaxs shakllanishidagi o‘rni L.S. Vygotskiyning ijtimoiy rivojlanish holati haqidagi g‘oyalarida o‘zining nazariy asosini topgan. Unga ko‘ra, bolaning psixik funksiyalari dastlab kattalar bilan hamkorlikdagi faoliyat jarayonida, keyinchalik esa ichki psixik jarayonlar sifatida shakllanadi. A. Bandura ijtimoiy o‘rganish nazariyasida inson xulq-atvor shakllarini ko‘pincha boshqalarni kuzatish va ularga

taqlid qilish orqali o‘zlashtirishini ko‘rsatgan [6]. Demak, ota-onalar o‘rtasidagi nizoli vaziyatlarni hal etish usullari, farzandga nisbatan qabul qilish yoki rad etish munosabati bola uchun kelajakdagi muloqot modeliga aylanishi mumkin.

M. Bouen oilani hissiy tizim sifatida ko‘rib, shaxsning hissiy differensiatsiyasi, ya’ni o‘z his-tuyg‘ularini boshqalarning hissiy bosimidan ajrata olish qobiliyati ruhiy barqarorlikning muhim asosi ekanini ta’kidlagan. Hissiy differensiatsiya darajasi past bo‘lgan kishilar tanqid va nizoli vaziyatlarga o‘ta keskin munosabat bildirishlari mumkin. Bu esa kasbiy muloqot jarayonida bag‘rikenglikning pasayishiga olib kelishi ehtimolini oshiradi.

U. Bronfenbrennerning ekologik yondashuvida shaxs rivojlanishi bir-biri bilan o‘zaro bog‘liq bo‘lgan tizimlar: mikrotizim (oila), mezotizim (mehnat jamoasi va yaqin ijtimoiy muhit) hamda makrotizim (madaniyat, qonunchilik va qadriyatlar) ta’siri natijasi sifatida talqin qilinadi. Mazkur yondashuv tadqiqotimizda taklif etilayotgan modelning metodologik asoslaridan biri hisoblanadi.

G. Allportning kontakt gipotezasiga ko‘ra, tenglik ta’minlangan va hamkorlikka yo‘naltirilgan muloqot noto‘g‘ri qarashlarning kamayishiga yordam beradi. Profilaktika inspektorlari faoliyati nuqtayi nazaridan bu yondashuv aholi bilan ishonchli va o‘zaro hurmatga asoslangan munosabatlarni shakllantirishning nazariy asosini tashkil etadi. K. Rodjersning shartsiz ijobiy qabul qilish va empatiya haqidagi qarashlari esa yordam berishga yo‘naltirilgan kasblarda muloqot sifatini belgilovchi muhim omillarni ochib beradi.

Kasbiy faoliyat nuqtayi nazaridan K. Maslach va M. Leyter tomonidan ishlab chiqilgan kasbiy charchash konsepsiyasi ham muhim ahamiyatga ega. Unga ko‘ra, insonlar bilan ishlaydigan mutaxassislarda hissiy toliqish, sinizm va kasbiy samaradorlikning pasayishi kuzatilishi mumkin. R. Lazarus va S. Folkmanning stress hamda unga qarshi kurashish strategiyalari nazariyasida esa ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, jumladan, oilaviy qo‘llab-quvvatlash stressni yengishda muhim resurs sifatida e’tirof etiladi. Shu nuqtayi nazardan, oilaviy bag‘rikenglik kasbiy stressni yengishda ichki psixologik resurs vazifasini bajarishi mumkin.

O‘zbek xalqining milliy qadriyatlar tizimida oila alohida o‘rin egallaydi. Kattalarga hurmat, kichiklarga mehr-shafqat, qo‘ni-qo‘shnichilik va o‘zaro yordam an’analari bag‘rikenglikning muhim ijtimoiy asoslari hisoblanadi. Mahalla instituti esa oilaviy nizolarni murosa yo‘li bilan hal etishning o‘ziga xos madaniy mexanizmi vazifasini bajaradi. Shu sababli profilaktika inspektorining kasbiy faoliyatida milliy-madaniy kontekstni hisobga olish muhim ahamiyatga ega. Chunki aholi inspektorning nafaqat qonuniy talablariga, balki uning muomala madaniyati, muloqot ohangi va oilaga bo‘lgan munosabatiga ham e’tibor qaratadi.

METODOLOGIYA

Mazkur maqolada nazariy-tahliliy yondashuv qo‘llanildi. Tadqiqot metodlari sifatida ilmiy adabiyotlarni qiyosiy-tizimli tahlil qilish, normativ-huquqiy hujjatlarni

o‘rganish, tushunchaviy modellashtirish hamda tizimli yondashuv metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida oilaviy bag‘rikenglikning mohiyati, uning tarkibiy qismlari va profilaktika inspektorlarining kasbiy faoliyatiga ta’sir etish mexanizmlari nazariy jihatdan tahlil qilindi. Shuningdek, oilaviy munosabatlar, shaxsning hissiy barqarorligi, kasbiy muloqot va kasbiy charchash o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik mavjud ilmiy qarashlar asosida o‘rganildi.

Taklif etilayotgan model nazariy-gipotetik xususiyatga ega bo‘lib, uning empirik jihatdan tekshirilishi keyingi tadqiqotlar uchun vazifa sifatida belgilangan. Kelgusida modelni profilaktika inspektorlari o‘rtasida o‘tkaziladigan so‘rovnomalar va psixodiagnostik tadqiqotlar yordamida to‘ldirish hamda tekshirish nazarda tutiladi.

NATIJALAR

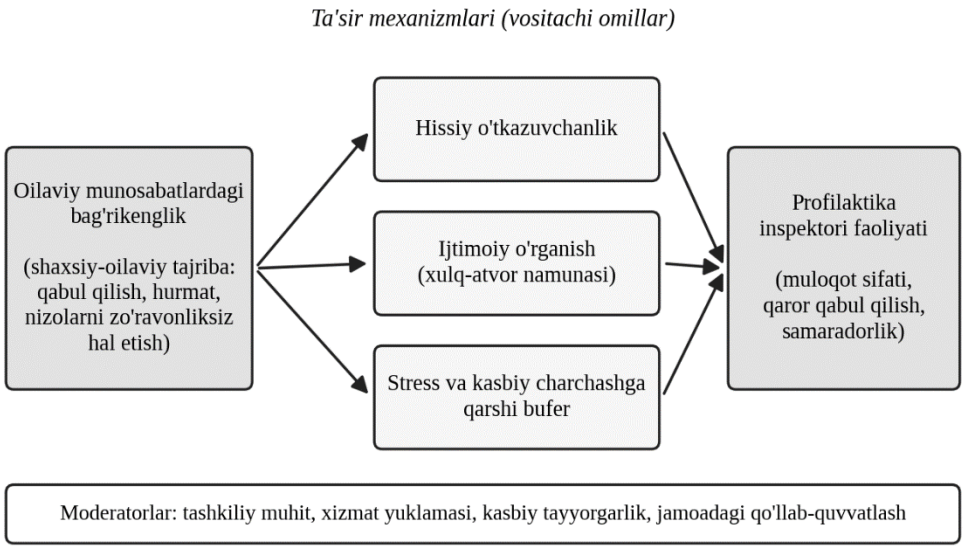
Nazariy tahlil natijasida oilaviy bag‘rikenglikning profilaktika inspektori kasbiy faoliyatiga ta’siri uch komponentli konseptual model asosida izohlandi (1-rasm).

Birinchi komponent — shaxsiy-oilaviy komponent bo‘lib, u inspektorning o‘z oilasida shakllangan munosabatlar uslubini, boshqalarni qabul qilish darajasini, nizolarni hal etish usullarini va hissiy yaqinlik xususiyatlarini ifodalaydi.

Ikkinchi komponent — kasbiy-kommunikativ komponent bo‘lib, faol tinglash, empatiya, xolislik va ishontirish ko‘nikmalarida namoyon bo‘ladi.

Uchinchi komponent — ijtimoiy-me’yoriy komponent bo‘lib, qonun talablariga, kasbiy etikaga, xizmat jamoasi me’yorlariga hamda mahalla qadriyatlariga amal qilishni o‘z ichiga oladi.

Mazkur komponentlar o‘zaro uzviy bog‘liq bo‘lib, birinchi komponent ikkinchisining psixologik zaminini tashkil etsa, uchinchi komponent ularning ijtimoiy jihatdan yo‘naltiruvchi va tartibga soluvchi doirasini belgilaydi.

1-rasm. Oilaviy bag‘rikenglikning profilaktika inspektori faoliyatiga ta’sir mexanizmlari modeli

Taklif etilgan modelda oilaviy bag‘rikenglikning kasbiy faoliyatga ta’siri uchta asosiy mexanizm orqali amalga oshishi ko‘rsatilgan.

Birinchi mexanizm — hissiy o‘tkazuvchanlik. Oilada doimiy tanqid, qattiqqo‘llik yoki hissiy sovuqlik muhitida yashagan inspektor o‘zining shaxsiy hissiy zo‘riqishini anglamagan holda kasbiy vaziyatlarga ko‘chirishi mumkin. Masalan, oilaviy nizolar sababli yuzaga kelgan hissiy zo‘riqish ta’sirida inspektor xizmat chaqiruvi vaqtida tomonlardan birining xatti-harakatini o‘z oilaviy tajribasidagi shunga o‘xshash holat bilan bog‘lab, xolis bo‘lmagan baho berishi ehtimoli mavjud. Aksincha, bag‘rikeng oilaviy muhitda tarbiyalangan va yashayotgan mutaxassis hissiy jihatdan barqarorroq bo‘lib, nizoli vaziyatlarda o‘zini tuta olishi va tomonlarni xolis tinglashga tayyor turishi mumkin.

Ikkinchi mexanizm — ijtimoiy o‘rganish bilan bog‘liq [6]. Inspektor oilada o‘zlashtirgan muloqot namunalari, ya’ni o‘zgalar fikriga hurmat bilan munosabatda bo‘lish yoki uni mensimaslik, nizolarni muzokara orqali yoxud bosim o‘tkazish yo‘li bilan hal etish odatlari xizmat faoliyatida ham o‘z ifodasini topadi. Ushbu mexanizm kasbiy tayyorgarlik jarayonining muhimligini ham ko‘rsatadi. Oilada yetarlicha shakllanmagan ayrim ko‘nikmalar maxsus kasbiy o‘qitish orqali rivojlantirilishi mumkin. Chunki ijtimoiy o‘rganish jarayoni katta yoshdagi insonlarda ham davom etadi.

Uchinchi mexanizm — oilaviy bag‘rikenglikning kasbiy charchashga qarshi bufer vazifasini bajarishidir. Profilaktika inspektori xizmat faoliyati davomida muntazam ravishda murakkab ijtimoiy muammolar, tajovuzkor xatti-harakatlar va haqoratlarga duch kelishi mumkin. K. Maslach va M. Leyter tomonidan ilgari surilgan konsepsiyaga ko‘ra, bunday sharoitlar hissiy toliqish xavfini oshiradi. R. Lazarus va S. Folkman nazariyasiga muvofiq, insonning stressni baholashi va unga qarshi kurashish strategiyalarini tanlashi ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash imkoniyatlariga ham bog‘liq. Bag‘rikeng oilaviy muhit esa mutaxassisga xizmat faoliyatidan keyin hissiy jihatdan tiklanish imkonini beradi, ya’ni uning uyi xavfsiz hissiy makon vazifasini bajaradi. Aksincha, oilada ziddiyatlar yoki bag‘rikenglik yetishmasligi mavjud bo‘lsa, kasbiy zo‘riqish qo‘shimcha oilaviy zo‘riqish bilan birlashib, kasbiy charchash jarayonini tezlashtirishi mumkin.

Modelni empirik jihatdan tekshirish maqsadida tegishli diagnostik yo‘nalishlarni belgilash mumkin. Oilaviy bag‘rikenglikni baholashda oiladagi nizolarni hal etish usullari, hissiy qo‘llab-quvvatlash darajasi va oila a’zolarining individual farqlarini qabul qilish ko‘rsatkichlari e’tiborga olinadi. Kasbiy-kommunikativ komponent empatiya, muloqotdagi tajovuzkorlik va kommunikativ bag‘rikenglik shkalalari yordamida, kasbiy charchash esa Maslach metodikasi asosida o‘rganilishi mumkin [8]. Olingan ko‘rsatkichlar o‘rtasidagi korrelyatsion va regressiya bog‘liqliklarini aniqlash modelning nazariy asoslanganligini empirik jihatdan tekshirish imkonini beradi. Shuningdek, xizmat staji, yosh, oilaviy ahvol va aholi bilan ishlash intensivligini nazorat o‘zgaruvchilari sifatida hisobga olish zarur. Chunki

ushbu omillar bag‘rikenglik va kasbiy charchash o‘rtasidagi bog‘liqlikni kuchaytirishi yoki susaytirishi mumkin.

MUHOKAMA

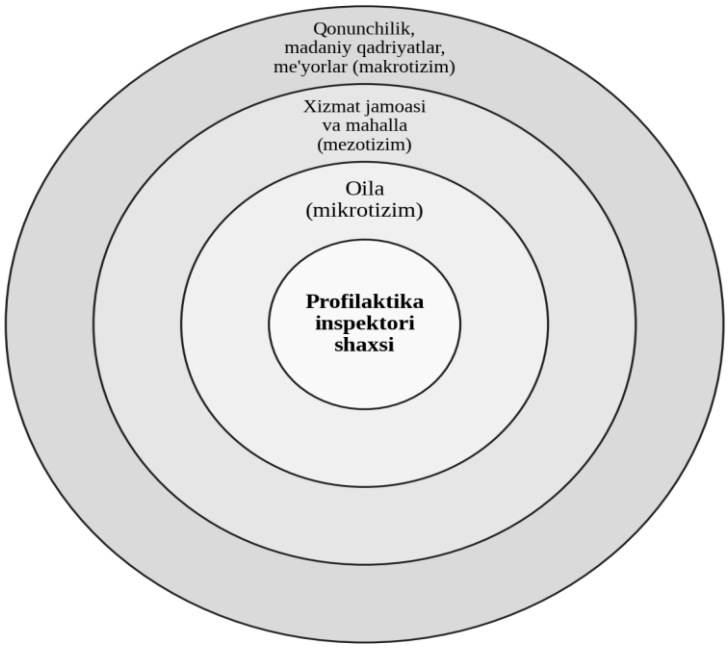
O‘tkazilgan nazariy tahlil natijalari oilaviy bag‘rikenglikning profilaktika inspektorlari kasbiy faoliyatiga ta’siri faqat shaxsiy munosabatlar doirasida cheklanib qolmasligini, balki kasbiy muloqot, qaror qabul qilish va aholi bilan o‘zaro hamkorlik jarayonlarida ham namoyon bo‘lishini ko‘rsatadi.

Muhokama jarayonida e’tibor qaratilishi lozim bo‘lgan yana bir jihat atribusiya, ya’ni boshqa insonlarning xatti-harakatlari sabablarini izohlash bilan bog‘liq. L. Ross tomonidan ta’riflangan fundamental atribusiya xatosiga ko‘ra, insonlar boshqalarning xulq-atvorini vaziyat ta’siridan ko‘ra ko‘proq ularning shaxsiy xususiyatlari bilan izohlashga moyil bo‘ladilar. Bag‘rikenglik darajasi past bo‘lgan inspektorda bunday xatoga yo‘l qo‘yish ehtimoli ortishi mumkin. Bunda nizoga sabab bo‘lgan ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar, ishsizlik yoki oiladagi murakkab vaziyatlar yetarlicha hisobga olinmay, aybdorlik faqat shaxsning salbiy fe’l-atvori bilan izohlanishi mumkin. Bu esa profilaktika ishining samaradorligini pasaytiradi, chunki inspektor muammoning asl sabablarini aniqlash o‘rniga uning oqibatlariga e’tibor qaratishi mumkin.

Shuni alohida ta’kidlash lozimki, bag‘rikenglik huquqbuzarlikka yon bosish yoki zo‘ravonlik holatlariga ko‘z yumish degani emas. Aksincha, u shaxsni hurmat qilgan holda uning xatti-harakatlariga qonun doirasida qat’iy baho bera olish qobiliyatini anglatadi. Inspektor zo‘ravonlik sodir etgan shaxsning xatti-harakatlarini qonun doirasida baholashi, shu bilan birga, uning shaxsiy qadr-qimmatiga hurmat bilan munosabatda bo‘lishi va jabrlanuvchining xavfsizligini birinchi o‘ringa qo‘yishi lozim. Bag‘rikenglik va qat’iylikning bunday uyg‘unligi kasbiy kompetentlikning muhim ko‘rsatkichlaridan biridir.

Inspektor shaxsi va uning ijtimoiy muhiti o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik U. Bronfenbrennerning ekologik yondashuvi asosida 2-rasmda ifodalangan. Ushbu modeldan ko‘rinib turibdiki, inspektorning bag‘rikengligi bir nechta darajadagi o‘zaro ta’sirlar natijasida shakllanadi va namoyon bo‘ladi.

Mikrotizim darajasida oilaviy munosabatlar shaxsning hissiy asosini tashkil etadi. Mezotizim darajasida xizmat jamoasidagi munosabatlar, rahbarlarning yondashuvi va mahalla bilan hamkorlik bag‘rikenglikni mustahkamlashi yoki susaytirishi mumkin. Makrotizim darajasida esa qonunchilik, madaniy qadriyatlar va jamiyatdagi bag‘rikenglik me’yorlari umumiy yo‘nalishni belgilaydi. Mamlakatimizda oila va mahalla institutlarining an’anaviy ahamiyati hamda xotin-qizlarni zo‘ravonlikdan himoya qilishga qaratilgan qonunchilik [3] makrotizim darajasida bag‘rikeng munosabatlarni shakllantirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi.

2-rasm. Profilaktika inspektori bag‘rikengligiga ta’sir etuvchi ijtimoiy-psixologik tizimlar

Mahalla yettiligi tizimida faoliyat yuritayotgan profilaktika inspektori uchun bag‘rikenglikning ahamiyati yanada ortadi. Chunki mazkur tizimda u boshqa mutaxassislar bilan hamkorlikda, oilalar bilan ishonchli munosabatlarni o‘rnatish orqali mavjud muammolarni dastlabki bosqichda hal etishga intiladi. Agar oila inspektorni yordam beruvchi shaxs sifatida qabul qilsa, unga murojaat qilishga va zarur ma’lumotlarni taqdim etishga tayyor bo‘ladi. Aksincha, inspektorni faqat jazolovchi shaxs sifatida qabul qilgan oilada yashirinish va ishonchsizlik holatlari kuchayishi mumkin. Demak, inspektorning bag‘rikengligi nafaqat uning shaxsiy fazilati, balki profilaktika faoliyati natijadorligini belgilovchi muhim ijtimoiy kapital hamdir.

Nazariy tahlil natijalariga tayangan holda inspektorlarning bag‘rikenglik profilini shartli ravishda uch turga ajratish mumkin.

Birinchi tur — uyg‘unlashgan profil. Bunda bag‘rikenglik oilaviy va kasbiy sohalarda birdek yuqori darajada namoyon bo‘ladi.

Ikkinchi tur — ajralgan, ya’ni rasmiy-me’yoriy profil. Bunday mutaxassis kasbiy me’yor va qoidalar asosida bag‘rikenglikni saqlaydi, biroq oilaviy munosabatlarda uning darajasi past bo‘lishi mumkin. Xizmat yuklamasi ortgan sharoitda esa kasbiy bag‘rikenglikning ham pasayishi ehtimoli mavjud.

Uchinchi tur — past bag‘rikenglik profili. Bunda nizoli vaziyatlarda bosim o‘tkazish, nazorat qilish va jazolashga moyillik ustunlik qiladi.

Ta’kidlash joizki, mazkur tasnif nazariy-gipotetik xususiyatga ega bo‘lib, kelgusidagi empirik tadqiqotlarda tekshirilishi lozim.

Olingan nazariy xulosalar asosida profilaktika inspektorlarining psixologik tayyorgarligini takomillashtirish bo‘yicha quyidagi amaliy tavsiyalarni ilgari surish mumkin:

Birinchidan, xizmatga tanlov va kasbiy tayyorgarlik jarayonida bag‘rikenglik, empatiya va hissiy barqarorlik ko‘rsatkichlarini psixodiagnostik baholash tizimini yo‘lga qo‘yish maqsadga muvofiq.

Ikkinchidan, profilaktika inspektorlari uchun empatiya, faol tinglash, nizolarni boshqarish va hissiy intellektni rivojlantirishga qaratilgan amaliy treninglarni tashkil etish lozim. D. Golemanning hissiy intellekt konsepsiyasi bunday trening dasturlarini ishlab chiqishda nazariy asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Uchinchidan, xizmat faoliyati davomida muntazam superviziya uchrashuvlari va psixolog maslahatlarini joriy etish orqali kasbiy charchashning oldini olish imkoniyatlarini kengaytirish zarur.

To‘rtinchidan, xizmat yuklamasi va dam olish rejimini oilaviy hayot bilan uyg‘unlashtirish, inspektorlarning oila a’zolari bilan to‘laqonli muloqot qilishlari uchun sharoit yaratish oilaviy psixologik resurslarni saqlashga xizmat qiladi.

Beshinchidan, huquqbuzarliklarning sabablarini ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar bilan bog‘liq holda tahlil qilishga o‘rgatish orqali atribusiya xatolarini kamaytirish mumkin.

XULOSA

Tadqiqot natijalari oilaviy munosabatlardagi bag‘rikenglik profilaktika inspektorlari kasbiy faoliyatining muhim ijtimoiy-psixologik omillaridan biri ekanligini nazariy jihatdan asoslash imkonini berdi.

Birinchidan, bag‘rikenglik shaxsiy-oilaviy, kasbiy-kommunikativ va ijtimoiy-me’yoriy komponentlardan tashkil topgan ko‘p qirrali hodisa hisoblanadi. Inspektorning oilaviy tajribasi uning kasbiy muloqot uslubi, hissiy barqarorligi va nizoli vaziyatlarga munosabatida muayyan darajada namoyon bo‘lishi mumkin.

Ikkinchidan, oilaviy bag‘rikenglikning kasbiy faoliyatga ta’siri hissiy o‘tkazuvchanlik, ijtimoiy o‘rganish va kasbiy charchashga qarshi bufer mexanizmlari orqali izohlandi.

Uchinchidan, inspektor bag‘rikengligi shaxs, oila, xizmat jamoasi va jamiyat darajalaridagi o‘zaro ta’sirlar natijasida shakllanadi. Shu sababli uni rivojlantirish kompleks yondashuvni talab etadi.

To‘rtinchidan, bag‘rikenglik va kasbiy qat’iylikning uyg‘unligi profilaktika inspektorining kasbiy kompetentligini belgilovchi muhim shartlardan biri hisoblanadi. Bunda shaxsga hurmat bilan munosabatda bo‘lish, qonuniy talablarni qat’iy bajarish va jabrlanuvchining xavfsizligini ta’minlash ustuvor ahamiyat kasb etadi.

Maqolada taklif etilgan nazariy model va amaliy tavsiyalardan profilaktika inspektorlarini tanlash, kasbiy tayyorlash hamda psixologik jihatdan qo‘llab-quvvatlash tizimini takomillashtirishda foydalanish mumkin.

Kelgusidagi tadqiqotlarda taklif etilgan modelni profilaktika inspektorlari o‘rtasida o‘tkaziladigan empirik tadqiqotlar yordamida tekshirish, bag‘rikenglik ko‘rsatkichlari bilan xizmat samaradorligi o‘rtasidagi bog‘liqlikni miqdoriy jihatdan aniqlash maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021.
2. O‘zbekiston Respublikasining 2014-yil 14-maydagi «Huquqbuzarliklar profilaktikasi to‘g‘risida»gi O‘RQ-371-son Qonuni.
3. O‘zbekiston Respublikasining 2019-yil 2-sentabrdagi «Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida»gi O‘RQ-561-son Qonuni.
4. Declaration of Principles on Tolerance. – Paris: UNESCO, 1995.
5. Асмолов А.Г., Солдатова Г.У., Шайгерова Л.А. О смыслах понятия «толерантность» // Век толерантности. – М., 2001. – № 1.
6. Bandura A. Social Learning Theory. – Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1977.
7. Выготский Л.С. Психология развития человека. – М.: Смысл; Эксмо, 2005.